

PŘÍSTUPY K VYMEZENÍ SOCIÁLNÍ EKONOMIKY A SOCIÁLNÍHO PODNIKU

Renáta Halásková

Ostravská Univerzita, Fakulta filosofická

Abstract: *The paper implies possible approaches for defining the concept of social economics, social business and social enterprise. Attention is paid to social economics and the role of a social enterprise not only in terms of non-profitable sector, but also in connection to public and private sector.*

Keywords: *social economics, social business, social enterprise, non-profitable sector, public sector, private sector*

1. Definice a přístupy k vymezení sociální ekonomiky

Pojem sociální ekonomika vymezuje ekonomiku sociotvornou, tj. ekonomiku s pozitivními efekty na sociální soudržnost či sociální kapitál (souhrn pozitivních vazeb a vztahů mezi jednotlivci v komunitě, společnosti, soudržnost a potenciální zdroj rozvoje). Jde o ekonomiku taženou prací, na rozdíl od ziskově orientované ekonomiky tažené kapitálem, i když se obě formy ekonomiky mohou pohybovat na trhu. [5]

Pojem sociální ekonomika zahrnuje také její participativní vztah k vládním politikám zaměstnanosti, sociální soudržnosti a regionálního rozvoje. Společným jmenovatelem jsou sociální efekty ekonomických aktivit občanů. [4]

Sociální ekonomika zaujímá souhrn autonomních soukromých aktivit, uskutečňovaných různými typy organizací, jejichž cílem je služba členům nebo místní komunitě především prostřednictvím podnikání. Sociální ekonomika je orientovaná na řešení otázek zaměstnanosti, sociální soudržnosti a místního rozvoje. Vzniká a rozvíjí se na konceptu trojího prospěchu - ekonomického, sociálního a environmentálního. Sociální ekonomika umožňuje občanům aktivně se zapojit do rozvoje regionu. Vytváření zisku/přebytku sociálního podniku je žádoucí, není však primárním cílem. Případný zisk je přednostně užíván k rozvoji aktivit organizace a pro potřeby místní komunity. Vnitřní vztahy v sociálních podnicích směřují k maximálnímu zapojení členů/pracovníků do rozhodování a k samosprávě, vnější vztahy s okolím posilují sociální kapitál. Právní forma subjektů sociální ekonomiky není rozhodující, principiálním je sledování obecně prospěšných cílů uvedených ve stanovách. Subjekty sociální ekonomiky jsou sociální podniky a organizace podporující jejich činnost v oblasti vzdělávání, poradenství a financování. [8]

Sociální ekonomika představuje ekonomické aktivity či organizace orientované na integraci osob ohrožených sociální exkluzí na pracovní trhy, poskytování služeb (zejména sociálních) na místní úrovni a šetrné využití rozvoje místních zdrojů (lidských, materiálových a finančních) při realizaci programů místního rozvoje. Zabývá se autonomními soukromými hospodářskými aktivitami, které mají významný prvek obecné, veřejné, společenské prospěšnosti, a to zejména v oblasti zaměstnanosti. Je orientována na potřeby, není řízená výlučně pro vytvoření zisku. [1]

Koncept sociální ekonomiky kombinuje dva základní přístupy, dvě základní kritéria. Vychází jednak z identifikace shodných rysů jednotlivých organizací, jednak z právních, resp. institucionálních charakteristik. Normativní přístup vymezení sociální ekonomiky akcentuje společné principy sdílené jednotlivými organizacemi. Právě zaměření na principy a hodnoty

může seskupit dohromady i organizačně velmi odlišné typy institucí. Právně–institucionální přístup sociální ekonomiky bere v úvahu následující typy organizací: družstva, vzájemně prospěšné organizace, spolky. Právní formy mohou mít samozřejmě v různých zemích různé podoby, názvy i náplň činnosti. To je dáno obecně historií dané země, jejími sociálně-ekonomickými kořeny, vztahy, zvyklostmi. Výše uvedené typy organizací jsou tak či onak přítomny v každé společnosti.[7]

Model sociální ekonomiky se v západní Evropě prosazuje už řadu let. Významným impulsem pro jeho rozvoj byl vznik Evropské unie a další prohlubování evropských struktur a celkové integrace. Kořeny sociální ekonomiky lze najít ve Velké Británii, ale s různými specifickými aspekty se tento přístup prosazuje i v dalších státech. V Itálii a Španělsku se rozvinul model postavený na křesťanských základech, ve Skandinávii je zase zdůrazněna místní spolupráce.

V podmínkách ČR by do vymezení právně – institucionálního přístupu sociální ekonomiky spadaly ještě obecně prospěšné společnosti (OPS) a některé typy nadací, resp. nadace operující poskytující služby a některé církevní právnické osoby. Součástí sociální ekonomiky jsou poměrně různorodé typy organizací, přičemž nejde vždy o organizace neziskového charakteru (např. chráněné dílny v ČR). [7]

V ČR vyhovují „definici“ sociální ekonomiky následující organizace: sociální družstva, charity a diakonie, ostatní firmy zaměstnávající pracovníky s horším uplatněním na trhu práce, nestátní neziskové organizace poskytující sociální služby. [6]

1.1 Sociální ekonomika jako specifická forma třetího sektoru

Idea jiné formy třetího sektoru, která zahrnuje podniky a organizace s jiným záměrem než dosažení zisku, a které nejsou součástí veřejného sektoru se začala objevovat v polovině sedmdesátých let 20. století. Organizace tohoto typu byly již velmi aktivní v mnoha oblastech a staly se předmětem specifické veřejné politiky. Ale myšlenka spojit tyto organizace dohromady a vypracovat teoretický základ, podle kterého by toho mohlo být dosaženo do té doby nebyla předložena. [2]

V USA práce Filerovy komise a program univerzity Yale o neziskových organizacích z roku 1976, zahrnující 150 badatelů, znamenala rozhodující krok v definování teoretické báze neziskových organizací a neziskového sektoru. Od této doby bylo sepsáno velké množství literatury na toto téma s příspěvím různých disciplín jako je ekonomie, sociologie, politické vědy, historie nebo právo.

V Evropě, která je nejednotná v socio-politických, kulturních a národnostních aspektech nebylo možné vytvořit tak široké a rychlé povědomí o třetím sektoru. Nicméně, ekonomické entity, které se pozvolna dostaly do centra dění skrze třetí sektor byly důležitými faktory ve většině zemí. Navíc byly zakořeněny v pevných dávných tradicích. Společné organizace a družstva existovali v nějaké formě všude po více než století a ekonomické iniciativy založené na sdružování či svépomocná hnutí v určitých obdobích narůstala.

Ve skutečnosti, se na mezinárodní úrovni rozvíjeli současně dva teoretické přístupy ke třetímu sektoru doprovázené statistickou prací s cílem vyčíslit ekonomický význam. Jeden přístup k neziskovému sektoru byl již zmíněn. Další, původem francouzský, zahrnuje koncept „sociální ekonomie“ spojující družstva, asociace a se vzrůstající frekvencí nadace¹. Přestože první pohled má výhodu ve své jednoduchosti a síle struktury, která podchycuje americkou

¹ Tato idea byla konkrétně popsána institucí European Standing Conference of Co-operatives, Mutual Societies, Associations and Foundations (CEP-CMAF), cílem je představit sociální ekonomii v evropském měřítku v celém jejím souhrnu.

situaci, druhý přístup našel větší odezvu po celé Evropě a byl přijat institucemi Evropské unie². [2]

Jiné teorie o třetím sektoru byly také vyvinuty na mezinárodní úrovni. Příkladem je třípólový přístup, který vidí ekonomii na základě tří pólů, někdy také třemi typy agentů (soukromými podnikateli, státem a domácnostmi), nebo na základě principů a metod, při kterých jsou směny regulovány (trh, veřejná redistribuce, reciprocita) a v jiných případech dle typu zapojených zdrojů (komerční, nekomerční). V rámci tohoto pohledu je na třetí sektor nahlíženo jako na střední prostor, ve kterém lze kombinovat různé póly. V tomto smyslu je tedy na třetí sektor nahlíženo jako na meziprostor, ve kterém se různě kombinují jednotlivé póly.

Důležitost třetího sektoru je dnes velká a mnohdy se mu přisuzuje ekonomická role veřejných institucí. Třetí sektor je zapojen do procesu alokace zdrojů, protože produkuje kvazi-veřejné zboží a služby. Podílí se na redistribuci, protože zprostředkovává širokou škálu - bezplatných nebo zdánlivě bezplatných - služeb potřebným lidem, a to skrze dobrovolnictví, které mohou mnohá sdružení mobilizovat. Tento sektor je také zapojen do regulace ekonomického života, když například sdružení či sociální družstva jsou partnery veřejných institucí v oblasti pomoci hledání práce málo kvalifikovaným nezaměstnaným lidem, u kterých hrozí nebezpečí permanentního vyloučení z pracovního trhu. [2]

2. Sociální ekonomika a sociální podnikání

Potřeba sociální ekonomiky přímo vyplývá ze situace v oblasti poskytování sociálních služeb, kdy stát již nestačí kvalitně uspokojovat ani finančně zabezpečovat sociální potřeby moderní demokratické společnosti. Na druhé straně ani zcela komerční pojetí neumožňuje zajistit dostatečnou dostupnost služeb a zohlednit veřejné zájmy. Proto se zde přirozeně vytváří prostor pro využití sociálního podnikání. Tento přístup je významný zejména na regionální úrovni, kde princip sociální ekonomiky může pomoci šetrným využitím a rozvojem lidských, materiálních a finančních zdrojů při realizaci programů místního rozvoje a zvyšování lokální prosperity. [1]

Sociální podnikání a jeho širší zázemí, kterým je sociální ekonomika, se začalo rozvíjet v Americe i v Evropě začátkem 90. let 20. století a od té doby stále nabývá na významu. Vytvoření a rozvoj tohoto nového přístupu má celou řadu jak konceptuálních, tak i praktických důvodů: [3]

a. Vztah lidí k práci je do značné míry deformován a hledají se cesty, jak udělat pracovní činnost smysluplnější jak pro vlastní pracovníky, tak i pro společnost. V sociálním podnikání jde o provádění sociálně prospěšné činnosti za pomoci ekonomických nástrojů. Je v něm zřetelná snaha o to, aby lidé rozuměli svému podílu na celkové pracovní činnosti organizace a aby byli přiměřeným způsobem zapojeni do řízení organizace.

b. **Nezaměstnanost přináší celou řadu sociálních problémů**, které potom veřejná správa obtížně řeší, a zvětšuje se podíl dlouhodobě nezaměstnaných osob na celkovém počtu nezaměstnaných. Jedná se většinou o lidi s různým druhem znevýhodnění, kterým stát poukazuje různé sociální dávky a příspěvky. Sociální podnikání se snaží tyto lidi přiměřeným způsobem zapojit do pracovního procesu, aby mohli vytvářet společenské hodnoty, připadat si užiteční a zmenšit podíl své finanční závislosti na společnosti.

c. **Roste potřeba propojovat soukromý, veřejný a neziskový sektor** – reakcí na tento trend je jak model PPP (Public – Private Partnership), tak i sociální ekonomika, která jasně

² V rámci Evropského ekonomického a sociálního společenství a Evropského parlamentu dodnes po dlouhou dobu existuje inter-skupina a spolupráce.

překračuje hranice jednotlivých sektorů. I když se má vždy jednat o soukromoprávní iniciativu a nesení rizika jednotlivci, prvotním účelem není vytváření zisku (jeho vznik je žádoucí, ale má být vrácen do sociálního podniku). Velmi důležitá je přitom podpora veřejného sektoru. Typickým příkladem této tendence je to, že u sociálního podniku není důležitá jeho právní forma, ale co a jak dělá.

d. V současné době si všichni uvědomují, že **sociální stát v podobě, jak funguje, není dlouhodobě udržitelný**. Nároky lidí rostou, společnost stárne a nebude možné všechny potřeby uspokojovat z veřejných rozpočtů. Sociální podnikání zavádí ekonomický přístup do poskytování sociálních služeb (stát neposkytuje jen dotace, ale vytváří podmínky pro vlastní spolufinancování a větší využívání práce dobrovolníků). Zapojením znevýhodněných lidí do pracovního procesu se také snižují nároky na státní rozpočet. Společnost se pomalu posouvá od sociálního státu k novému smíšenému sociálnímu státu, kde je odpovědnost rozdělena mezi veřejné instituce, ziskové organizace a organizace třetího sektoru.

e. S rostoucím procesem globalizace se zvětšuje na druhé straně **potřeba podporovat místní, komunitní rozměr lidského života**. Nadnárodní firmy a řetězce díky své ekonomické síle prosazují takové podmínky, které jsou pro ně výhodné, ale poškozují místní drobné výrobce a místní poskytovatele služeb. Zásadou sociálního podnikání je to, že se jedná o podnikání využívající místní zdroje omezené ve své velikosti, takže může alespoň do určité míry kompenzovat negativní účinky globalizačních procesů. Chová se tak šetrně k životnímu prostředí a má velký potenciál dlouhodobé udržitelnosti.

Tyto tendence se promítají i do neziskového sektoru, jehož základem je občanská iniciativa a sociální prospěšnost. Nestátní neziskové organizace v rostoucí míře přejímají metody řízení ze soukromého sektoru. Stále více lidí, kteří pracují v soukromé sféře, hledá pracovní uplatnění v neziskovém sektoru, které by je více uspokojovalo a bylo by užitečné pro společnost. Významným motivem pro sociální podnikání je také řešení nedostatečného financování nestátních neziskových organizací. Tyto změny je možné vystopovat i v jazyce – dříve se třetí sektor rovnal neziskovému sektoru, kdežto v současné době některé země nazývají třetím sektorem sektor sociální ekonomiky. [3]

3. Koncept sociálního podniku a jeho úloha v rámci sociální ekonomiky

Sociálním podnikem se rozumí „subjekt sociálního podnikání“, tj. právnická osoba nebo její část nebo fyzická osoba, která musí mít příslušné živnostenské oprávnění. Jedná se o subjekty, které splňují principy sociálního podniku: [1]

- obecně prospěšný cíl, který je formulován ve stanovách nebo statutu,
- participaci, demokratické rozhodování a sociální kapitál,
- specifické financování a použití zisku,
- místní rozměr.

Inspirací pro vytvoření definice a standardů sociálního podniku je **britský model sociální firmy**. Standardy a definice vznikly z potřeby vymezit model sociální firmy v podmínkách ČR, porozumět hodnotám, ke kterým se sociální firma hlásí a zajistit transparentnost sociální firmy ve vztahu k zákazníkům, zaměstnancům, veřejným institucím, organizacím a agenturám, poskytovatelům služeb v oblasti zaměstnávání, donátorům a investorům a konkurenci. [1]

Koncept sociálního podniku může teoreticky naznačit cestu k ucelenějšímu přístupu k celé sociální ekonomii. Mohl by toho dosáhnout změnou pohledu a sociální ekonomii, který dnes často vyvolává napětí. Jedním ze zdrojů tohoto napětí je propast mezi podniky, které mohou

veškerou svoji produkci nabídnout k prodeji na trhu (jako většina belgických družstev) a asociacemi, jejichž aktivity nemají ekonomický charakter a jejichž investice nejsou zpeněžitelné na trhu ani nemají finanční charakter (jako aktivity mládežnických hnutí). Druhý zdroj napětí vzniká mezi vzájemně prospěšnými organizacemi (družstva, vzájemnými úvěrovými institucemi a velkým počtem občanských sdružení) vytvořenými k tomu, aby sloužily svým členům, a všeobecně prospěšnými organizacemi, které slouží širší společnosti (jako organizace bojující proti chudobě a exkluzi, nebo které se zabývají rozvojovou spoluprací, ochranou životního prostředí apod.). [2]

Sociální podnik je nejčastěji orientovaný na řešení otázek zaměstnanosti, sociálního začleňování a místního rozvoje. Vzniká a rozvíjí se na konceptu tzv. trojího prospěchu – ekonomického, sociálního a environmentálního. [8]

Sociální podniky jsou pracovišti, která poskytují všem zaměstnancům příležitost na smysluplnou práci a zohledňují přitom jejich postižení nebo jiná omezení. Nejedná se tedy o chráněné dílny v pravém slova smyslu, které jsou často zřizovány pouze za samoučelným vytvořením pracovního místa pro postižené bez ohledu na uplatnění samotných produktů nebo ziskovost. Sociální podniky jsou plně konkurenceschopné běžným komerčním firmám i přesto, a do budoucna právě proto, že zaměstnávají osoby sociálně znevýhodněné. Cílem sociálních firem ovšem není jen samotné zaměstnání znevýhodněných, ale zároveň i vytváření integračního pracovního prostředí a tím posilování společnosti jako celku. Tedy, vedle zisku i veřejný zájem, který mj. napomáhá kultivovat lokální komunity. [1]

3.1 Nové právní formy podniků

Pro sociální podniky není důležité, jakou mají právní formu, musí se však jednat o subjekty soukromého práva. Podle současného právního řádu ČR se může jednat o družstva, občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti, církevní právnické osoby, sdružení s ručením omezeným, akciové společnosti a osoby samostatně výdělečně činné. Příspěvkové organizace ani obce tedy nemají být sociálním podnikem, protože nejsou autonomní, tj. jsou součástí veřejné správy. [8]

Nové právní soustavy v národní legislativě v četných zemích Evropy jen potvrzují, že v případě „sociálních podniků“ se jedná o originální druh podnikání. Tyto právní soustavy jsou určeny k tomu, aby lépe vyhovovaly těmto typům iniciativ, spíše než tradičním neziskovým či družstevním uspořádáním. V tomto ohledu byl průkopníkem Italský parlament, který roku 1991 zavedl status „sociální družstvo“. Roku 1995 Belgie zavedla do své legislativy koncept společnosti založené k „sociálním účelům“, zatímco Portugalsko zavedlo „sociální družstvo se společným ručením“. Španělský zákon z roku 1999 ohledně družstev obsahuje speciální zmínku k sociálním družstvům. Speciální právní rámce byly od té doby zavedeny v různých zemích. V nedávné době Francie zavedla družstevní podnik společného zájmu a ve Velké Británii se jedná o „zájmové společnosti“ dle příslušné legislativy. [2]

Obecně řečeno, tyto nové právní rámce jsou navrženy tak, aby podpořily podnikatelské a obchodní síly, které jsou nedílnou součástí sociálního programu. Poskytují způsob utváření přirozeného směru četných aktivit mnoha nezúčastněných skupin, a to se zapojením zúčastněných skupin (placení zaměstnanci, dobrovolní zaměstnanci, uživatelé, atd.) do rozhodovacího procesu. Nicméně kromě Itálie velká většina sociálních podniků stále užívá tradiční právní formy třetího sektoru, i když tyto nemusí být někdy na první pohled zřejmé; například dělnická družstva, která umožňují členství uživatelům, mají velmi blízko k veřejně prospěšným společnostem.

4. Závěr

Sociální ekonomika je nejčastěji orientovaná na řešení otázek zaměstnanosti, sociální soudržnosti a místního rozvoje. Zaujímá souhrn autonomních soukromých aktivit, uskutečňovaných různými typy organizací, jejichž cílem je služba členům nebo místní komunitě především prostřednictvím podnikání. Model sociální ekonomiky se v západní Evropě prosazuje už řadu let. Kořeny sociální ekonomiky lze najít ve Velké Británii, ale s různými specifickými aspekty se tento přístup prosazuje i v dalších státech. V Itálii a Španělsku se rozvinul model postavený na křesťanských základech, ve Skandinávii je zase zdůrazněna místní spolupráce.

Sociální podnikání řeší prostřednictvím samostatné podnikatelské aktivity a účasti na trhu otázky zaměstnanosti, sociální soudržnosti místního rozvoje. Svou činností podporuje solidární chování, sociální začleňování a růst sociálního kapitálu zejména na místní úrovni s maximálním respektováním trvale udržitelného rozvoje. Tento přístup je významný zejména na regionální úrovni, kde princip sociální ekonomiky může pomoci šetrným využitím a rozvojem lidských, materiálních a finančních zdrojů při realizaci programů místního rozvoje a zvyšování lokální prosperity.

Základní jednotkou naplňující ideu sociální ekonomiky je **sociální podnik**, který se rozvíjí na konceptu tzv. trojího prospěchu – ekonomického, sociálního a environmentálního. Pro sociální podniky není důležité, jakou mají právní formu, musí se však jednat o subjekty soukromého práva. Sociální podniky jsou plně konkurenceschopné běžným komerčním firmám i přesto, a do budoucna právě proto, že zaměstnávají osoby sociálně znevýhodněné. Cílem sociálních podniků ovšem není jen samotné zaměstnání znevýhodněných, ale zároveň i vytváření integračního pracovního prostředí a tím posilování společnosti jako celku. Koncept sociálního podniku tak může teoreticky naznačit cestu k ucelenějšímu přístupu k celé sociální ekonomii.

Použitá literatura:

- [1] *Definice sociální ekonomiky a sociálního podniku podle expertní skupiny NESEA*. Dostupné na www.socialni-ekonomika.cz (2008).
- [2] DEFOURNY, J. *Sociální podniky v rozšířené Evropě - koncept a skutečnosti*. EMES, 2006 - dostupné na www.sociální-ekonomika.cz
- [3] FRANCOVÁ, P. *Definice sociální ekonomiky a podnikání*. Dostupné na www.socialni-ekonomika.cz (2008).
- [4] HUNČOVÁ, M. *Ekonomický rozměr občanské společnosti*. Ústí nad Labem, UJEP, FSE, 2004, (178 s.) ISBN 80-7044-605-6
- [5] HUNČOVÁ, M. *Koncept sociální a solidární ekonomiky, model sociálního podniku a sociální firmy*. Dostupné na www.socialni-ekonomika.cz (2008)
- [6] *Neziskový sektor v České republice*. Dostupné na www.czech.cz (2008).
- [7] *Sociální ekonomika a nestátní neziskové organizace v ČR*. Praha, CVNS, 2005 – dostupné na www.scmvd.cz
- [8] *Sociální ekonomika v ČR z pohledu projektů NTS CIP EQUAL*. Dostupné na www.socialnifirmy.cz (2008).

Kontaktní adresa:

Ing. Renáta Halásková, Ph.D.
Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Katedra psychologie a sociální práce
Reální 5, 701 03 Ostrava
Email: Renata.Halaskova@osu.cz
Tel.č.: +420 59 709 1952